

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 141.113:343.393:342.7:005.35

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.86.5>

О. А. БЕЗРУКОВА

доктор соціологічних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри галузевої соціології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

О. В. БОНДАРЕНКО

керівник громадської організації
«Соціальні дослідження та тренінгові компанії»

КОРПОРАТИВІЗМ ТА ПЛЮРАЛІЗМ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЯКІСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

У статті зазначено, що корпоративізм та плюралізм залишаються актуальними моделями взаємодії суспільства та держави. Це стосується як розвинених країн Європи та Америки, так і країн з обмеженим доступом до соціально-економічних та політичних ресурсів (сучасна Україна). Сконцентровано увагу на тому, що за умов зовнішньої агресії та часткової втрати державного суверенітету українське суспільство постає перед викликом щодо створення дієвої моделі узгодження як державних, так і суспільних інтересів. Указано, що рішення цього завдання дозволить подолати соціокультурну розірваність української нації та реалізувати модель якісної та соціально відповідальної взаємодії держави та громадянського суспільства. Підкреслено, що теорія плюралізму та практика корпоративізму є дієвими інструментами розвинених суспільств, що допомагають їм здійснювати пошук та реалізацію національного консенсусу як відповідь на сучасні виклики глобального світу.

Зазначено, що для вивчення та пояснення актуальної моделі плюралізму та/або корпоративізму було проведено серію фокус-груп у різних регіонах України. Аналізуються результати якісного дослідження цінностей плюралізму та корпоративізму. Були використані проєкційні питання, які визначали корпоративізм як пріоритет групових цінностей над індивідуальними, сильну державу, жорсткий порядок, жорсткий контроль над індивідом. Також плюралізм ми визначили як особисту свободу, реалізацію своєї мети, самоорганізацію, особистісний вимір заможного і щасливого життя, захист прав і свобод людини. Проведений аналіз за даними проведених фокус-груп у 2019–2020 рр., дозволив стверджувати, що, що українці виробляють ціннісний симбіоз плюралізму та корпоративізму. Так, актуальними залишаються цінності особистих прав та свобод українців. Цінність держави визнача-

ється як арбітр, котрий узгоджує інтереси різних груп та забезпечує соціальну справедливість. Домінування спроможності інформантів щодо активного захисту своїх прав та свобод не підтверджується. Навпаки, є бажання доручити цей функціонал переважно державним інституціям. Таким чином, актуальним для українців залишається бажання «проїзду без білету» у вигляді небажання витратити свої ресурси як на громадянський контроль над державою, так і на відстоювання таких бажаних прав і свобод.

Ключові слова: плюралізм, корпоративізм, цінності, фокус-група, держава, узгодження інтересів.

Постановка проблеми. Проблема дослідження корпоративізму в українському соціумі має як науково-теоретичний, так і практичний вимір. Розірваність української нації, часткова втрата суверенітету, системна криза в усіх сферах суспільного життя й навіть виклики COVID-19 в Україні, актуалізують пошук дієвих теоретичних концептів та практичних методів щодо якісної та соціальновідповідальної взаємодії держави та громадянського суспільства.

Обрання Президентом України В. Зеленського дозволяє нам висунути гіпотезу щодо контрелітних настроїв в українському суспільстві. Образ «Президента Голобородька» давав надію пересічному українцю, що найва в державі Україна соціально несправедлива система обмеженого доступу до основних ресурсів нарешті буде скасована. Зазначимо, що оцінка соціально-політичної та соціально-економічної ситуації сучасними українцями крізь призму «ми/вони» не вкладається повністю ані у плюралізм ані в корпоративізм. Постає питання відповідності руху українського суспільства щодо напрямів руху розвинених суспільств сталої демократії як у Європі, так і в Північній Америці. Від відповіді на це питання залежить інтеграція України в розвинені структури глобального світу.

Теорія плюралізму та практика корпоративізму є дієвими інструментами розвинених суспільств, що допомагають їм здійснювати пошук та реалізацію національного консенсусу як відповідь на сучасні виклики глобального світу. Питання щодо якісних досліджень такого явища, як корпоративізм, та його сприйняття в українському суспільстві, на нашу думку, не отримало цієї миті широкого висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження корпоративізму актуалізуються з 70-х рр. ХХ ст., коли їх контекстом, з одного боку, був демонтаж останніх авторитарних режимів у Західній Європі, а з іншого – практичний розвиток системи реалізації консенсусу між урядом, бізнесом та профспілками у країнах Північної Європи (Норвегія, Швеція, Данія, ФРН). Так, Ф. Шміттер [1, 2] запропонував досліджувати (нео)корпоративізм у дискурсі інституалізму. Корпоративізм у контекстах суспільств з обмеженим доступом досліджував Д. Норт [3]. Деякі принципи корпоративізму отримали визнання на рівні Глобального договору ООН[4]. Українські дослідники також намагаються досліджувати специфіку корпоративізму, як у політичних

так і в економічних контекстах. Так, О. Воронянський розглядає корпоративізм у системі політичних інститутів, а Ю. Зайончковський досліджує корпоративізм за умов глобалізації [5].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснити та описати результати фокус-групових досліджень щодо цінностей плюралізму та корпоративізму, а також їх відображення у свідомості українців.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації цього завдання ми вирішили організувати і провести серію фокус-групових досліджень у різних обласних центрах України. Нам було цікаво визначити, наскільки схожими або, навпаки, відмінними, будуть висловлювання інформантів із різних регіонів України. Враховуючи те, що пересічні громадяни України навряд чи обізнані щодо сучасних соціально-політичних концепцій, ми уникали прямих питань як щодо корпоративізму, так і плюралізму. Були використані проєкційні питання, які визначали корпоративізм як пріоритет групових цінностей над індивідуальними, сильну державу, жорсткий порядок, жорсткий контроль над індивідом. Також плюралізм ми визначили як особисту свободу, реалізацію своєї мети, самоорганізацію, особистісний вимір замомого і щасливого життя, захист прав і свобод людини. Зрозуміло, що це є дуже спрощена конструкція, але вона дозволяє нам зробити аналіз отриманих результатів. Нижче наведені спрощенні ознаки плюралізму та корпоративізму.

Плюралізм	Корпоративізм
демократичність	авторитарність
конкуренція між групами	узгодженість інтересів між групами
автономність дрібних груп	ієрархія груп
динамічна система правил що змінюється	усталена система правил
державна як рівноправний партнер взаємодії із групами	державна як головний суб'єкт у взаємодії із групами
можливі ризики прийняття рішень, які спрямовані проти держави на користь окремих груп	можливі ризики прийняття рішень на користь ієрархічних «верхів», котрі нехтують інтересами «низів»

У травні–червні 2019 року разом із ГО «Соціальні дослідження та тренінгові компанії» та ГО «Національний моніторинг» ми провели фокус-групи в м. Запоріжжя, м. Черкаси, м. Київ. Інформанти на цих фокус-групах, крім іншого, дали відповідь на питання «Хто, на вашу думку, може навести порядок і встановити справедливість у суспільстві?». Ось що відповіли інформанти в Черкасах: «Той, хто приймає закони»; «Щоб були чесні громадяни»; «Дотримання законів»; «Государство может, главное – чтобы все выполняли законы»; «Президент не може це зробити, має бути відповідальність місцевих громад»; «Народ України»;

«Контроль громади над суддівською системою»; «Заміна політичних еліт, чесність громадян»; «Від відповідальності кожного до відповідальності загальної»; «Президент і Верховна Рада, суворе дотримання законодавства та суворий контроль»; «Нові люди при владі, посилення покарання»; «Перезавантаження всіх ешелонів влади»; «Недовіра до теперішньої влади»; «Судова гілка влади, а також необхідна судова реформа». Таким чином, ми бачимо перевагу плюралістичних цінностей («народ», «місцеві громади», «відповідальність кожного»), але також інформанти підкреслили важливість впливу державних інституцій («держава», «Президент», «Верховна рада»). Відбувається симбіоз плюралізму з корпоративізмом, який розкриває вислів інформанта: «Від відповідальності кожного до відповідальності загальної».

Інформанти в Києві висловили таке: «Народ не может это сделать, так как у людей разные ценности, единственное – закон»; «Общественные организации»; «Соблюдение законов»; «Ми можемо всі разом»; «Об'єднання спільних інтересів»; «Ніхто, тому що життя несправедливе за своєю сутністю. Це суб'єктивне поняття, ніколи для всіх не буде справедливо»; «Каждый должен начинать с себя, стремиться своими усилиями»; «Если говорит отдельно, то нужен лидер, который будет всех устраивать, если говорить в целом, то нужно всё начинать с семьи»; «Ми самі повинні, адже ми – це і є суспільство»; «Порядок – поліція, справедливість – суд»; «Кожен повинен починати із себе».

Знову ми бачимо симбіоз плюралістичних цінностей та корпоративізму, який має більш жорсткі риси («закон», «лідер», «порядок», «поліція»). На нашу думку, плюралістичні цінності домінують («ми самі і є суспільство», «громадські організації», «у всіх різні цінності») але визнається важливість корпоративізму («порядок», «дотримання законів», «поліція», «суд»).

Інформанти в місті Запоріжжя висловили такі думки: «Справедливость должны установить Президент, люди и антикоррупционные органы», «Если коррупция есть на всех уровнях то каждый должен начинать с себя», «Судьи должны нести ответственность за свои решения», «Антикоррупционные органы + общество + жесткие законы», «Поддержка со стороны международных организаций». І на цій фокус-групі ми бачимо, що вимальовується симбіоз цінностей із відчутним нахилом у бік корпоративізму.

Ще одним питанням гайду ми зробили таке: «В чому полягає, на Вашу думку, український національний інтерес?». Ось як на нього відповіли в Черкасах: «Свобода у всьому»; «Здоровая, сильная, богатая нация»; «Україна понад усе, оскільки нарешті Україна об'єдналась»; «Дух свободи, волі»; «Цілісність, свобода та рівноправність»; «Свобода и трудолюбие»; «Независимость, самостоятельность, свобода»; «Свобода, незалежність»; «Толерантность, уважение»; «Свобода, здоровая нация». Ми бачимо поняття, котрі на рівні розуміння інформантами українського національного інтересу, розкрива-

ють плюралістичні цінності: особиста свобода, воля, толерантність та права людини.

Інформанти в Києві дали такі відповіді: «Это не только песни и вышиванки и перевёрнутая история, это поклонение той истории, которая была»; «Уважение всех национальностей, которые проживают на территории Украины. Если каждый человек будет видеть себя в этом государстве, а не государство будет видеть каждого человека как раба»; «Развитие себя, желание здесь жить, здесь рожать, здесь умирать»; «Любовь до України, до людей»; «Це має бути ідея для розвитку держави»; «Пишались тим, що ти українець і тут народився»; «Любовь та повага до своєї держави»; «Мати бажання тут залишатись, мати відчуття спокою та захищеності у своїй країні, не мати бажання покинути країну».

Також ми бачимо, як артикулюються плюралістичні цінності, так і цінності корпоративізму, але, на нашу думку, плюралістичні є більш чіткими («власний розвиток», «толерантність до інших етносів», «власний спокій та захищеність»). Цінності корпоративізму дещо розмиті та мають прояв як: «ідея розвитку держави» та «пишались тим, що ти українець».

Інформанти в Запоріжжі висловились більш широко: «Это национальная идентичность (усиление интеграции), потому что мы очень разные (Восток и Запад Украины). Студенты с Западной Украины считают себя более продвинутыми и образованными, не воспринимают студентов с востока и юга как равных»; «Мы молодая страна и должны понять, чем мы отличаемся от других. Определить нашу самобытность»; «Национализм как основа государства. Но частично из-за этого произошел раскол в Украине, так как некоторые люди не считали себя украинцами, а хотели ближе к России. Пока украинцы не начнут себя осознавать как единое целое, будут угрозы»; «Чтобы были защищены граждане Украины так, как защищены граждане, независимо от этнической принадлежности»; «Виконання законів усіма громадянами України незалежно від того, чи Президент, чи простий громадянин»; «Освіта, туризм та міжрегіональний обмін»; «Щоб Україна була єдина»; «После распада СССР в Украине так и не было определено идею государственного строительства. Сейчас, скорее всего, это евроинтеграция. Подальше от России, ближе к Европе»; «Чтобы украинцы жили спокойно, и не нужно было уезжать в другие страны. Защищенность наших граждан. Объединение Левобережной и Правобережной Украины»; «Единство народа. Традиции украинского народа обязательно»; «Объединение украиноязычных и русскоязычных украинцев для общей цели»; «Любовь к Родине – это объединяет»; «Язык, культура, кулинария, песни, обмен между регионами (фестивали). Одна территория, одна страна, мы все – украинцы»; «Уход от влияния России».

Ми бачимо прагнення, яке висловлюють інформанти, подолати соціокультурну розірваність на засадах рівності у правах усіх грома-

для України, незалежно від мовно-етнічної та територіальної належності (плюралістичні цінності). Значною є цінність інтеграції на засадах узгодження інтересів у форматі національної держави (цінності корпоративізму).

Таким чином, можемо зробити висновок, що українці уникають жорсткого плюралізму або корпоративізму. Навпаки, вони демонструють прагнення моделювати їх у м'який, можливо, навіть амбівалентний формат. В основі взаємодії суспільства та держави повинен бути пріоритет особистих прав і свобод, який повинна захищати держава як арбітр, що узгоджує інтереси різних груп у суспільстві.

Для більш детального уточнення наших гіпотез ми провели в лютому 2020 року фокус-групи в Запоріжжі, Черкасах, Києві, Львові. Крім інших питань гайду, ми попросили інформантів визначити, наскільки їм подобаються або не подобаються такі фрази: «Заможні українці, успішна Україна»; «Справедливий закон для всіх»; «Захист прав і свобод громадян – це обов'язок держави»; «Україна – це країна вільних та щасливих людей»; «Україна майбутнього»; «Ми – сильні, розумні, успішні»; «Ми здатні навести порядок»; «Стратегія української перемоги»; «Ми – це порядок»; «Українці понад усе»; «Українці допомагають один одному»; «Нам потрібна перемога»; «Українці – господарі у своїй державі»; «Разом до перемоги»; «Українці – господарі у своїй державі».

Для нас було цікаво те, що ціннісні характеристики інформантів у різних регіонах виявились дуже схожими. Таким чином, ми отримали можливість систематизувати та впорядкувати їх оцінки як позитивні, негативні та контраверсійні.

Позитив	Негатив	Контраверсійні
«Заможні українці, успішна Україна» «Справедливий закон для всіх» «Захист прав і свобод громадян – це обов'язок держави» «Україна – це країна вільних та щасливих людей» «Україна майбутнього». «Ми – сильні, розумні, успішні»	«Ми здатні навести порядок» «Стратегія української перемоги» «Ми – це порядок» «Українці допомагають один одному»	«Нам потрібна перемога» «Українці – господарі у своїй державі» «Українці понад усе» «Разом до перемоги».

Ми визначили: якщо інформанти розуміють слова «заможність», «успіх», «сила» в контексті здобутків усього суспільства, а не окремих його представників, то це їм дуже подобається. Слова «щастя» й «воля» знаходять в інформантів підтримку та позитивний відгук навіть

на рівні архетипу українця. Також ми спостерігаємо прагнення до соціальної справедливості. Відповідно, поняття «справедливість» та «закон» для всіх членів суспільства, незалежно від майнового та соціального статусу, знаходять підтримку в інформантів усіх фокус-груп.

Чіткий негатив та асоціації з тоталітаризмом (комунізм, нацизм) викликали фрази, котрі вказують на потенційний примус («ми – це порядок»), що сильно дратувало інформантів. Ми можемо зробити висновок, що переважно українці не хочуть «радянщини» в новому форматі, попри деяку ностальгію щодо своєї молодості, яка в частини інформантів випала на часи СРСР. Ті інформанти, кому сподобався конструкт «порядок», розуміють його як можливість щось робити самому особисто або бути долученим до впорядкування у країні. Враховуючи емоційне забарвлення висловлювань інформантів, значимо таке: якщо постає вибір між тоталітаризмом та безладом, то українці тяжіють до анархії. З одного боку, це корелює з їх архетипом, а з іншого – з їх історичним досвідом. Ризики від тоталітаризму є занадто відчутними для їх історичної пам'яті.

Контраверсійні думки в інформантів викликали фрази щодо «перемоги». Вони розуміють це так, що якщо війна триває вже 6 років, то Україна на сьогодні де-факто не перемагає. Ті, кому подобається «перемога», акцентують увагу на припиненні війни як наслідок перемоги. Але для значної кількості інформантів цінність миру виявилась значно вищою за цінність перемоги.

Значимо, що під час висловлювань інформантів дається взнаки їх необізнаність щодо таких понять, як «нація» та «етнос». Відбувається їх неадекватне та стереотипізоване розуміння й використання. Так, фрази щодо пріоритетності українців дуже часто розуміють як перевагу етносу українців над іншими етносами. Національність інформанти переважно розуміють як етнічну належність.

Висновки і пропозиції. Отже, якісна методика фокус-груп дозволяє визначити соціально-політичні цінності українців та їх динаміку. Щодо цінностей плюралізму та корпоративізму, то ми визначили тренд щодо їх симбіозу. Модель таких цінностей базується на бажанні реалізації прагнення до особистої свободи, котра захищається державою. Українці не бажають поступатись своїми свободами на користь держави. Навіть потенційна можливість цього їх дратує та лякає. Водночас інформанти продемонстрували бажання не витратити власних ресурсів щодо захисту прав і свобод. На їх думку, цим повинна перейматись держава.

У наступних якісних дослідженнях щодо даної проблематики ми пропонуємо досліджувати більш конкретизовану та концептуалізовану модель українського корпоративізму та плюралізму. Отримані результати можуть бути використані для розробки програм соціального розвитку на локальному, регіональному та національному рівнях.

Список використаної літератури

1. Шмиттер Ф. Неокорпоративизм. *Полис*. 1997. № 2. С. 14–22. URL: https://www.isras.ru/index.php?page_id=2624&jn=polis&jn=polis&jid=2241.
2. Карл Т.Л., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций. *Полис*. 2004. № 4. С. 6–27. URL: https://www.isras.ru/index.php?page_id=2624&jn=polis&jn=polis&jid=3417.
3. Норт Д.К., Уоллис Дж., Вайнгайт Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для понимания письменной истории человечества. Москва : Издательство Института Гайдара, 2011. 480 с.
4. Десять принципів Глобального договору ООН. URL: <http://www.globalcompact.org.ua>.
5. Зайончковський Ю.В., Осіпов О.М. Неокорпоративізм в умовах глобалізації: досвід Західної Європи. *Сучасне суспільство*. 2018. Випуск 2(16). С. 98–107.

Bezrukova O. A., Bondarenko O. V. Corporatism and pluralism in Ukraine through the prism of qualitative methodology

The article notes that corporatism and pluralism remain relevant models of interaction between society and state. This applies to both developed countries in Europe and America, and countries with limited access to socio-economic and political resources (modern Ukraine). Attention is focused on the fact that in the conditions of external aggression and partial loss of state sovereignty, Ukrainian society faces the challenge of creating an effective model of coordination of both state and public interests. It is indicated that the solution of this problem will allow to overcome the socio-cultural fragmentation of the Ukrainian nation and implement the model of quality and socially responsible interaction between state and civil society. It is emphasized that the theory of pluralism and the practice of corporatism are effective tools of developed societies that help them to seek and implement national consensus as response to the current challenges of the global world.

It is noted that a series of focus groups in different regions of Ukraine was conducted to study and explain the current model of pluralism and / or corporatism. The results of a qualitative study of values of pluralism and corporatism are analyzed. Projecting questions were used, which defined corporatism as the priority of group values over individual, strong state, strict order, strict control over the individual. Also, we have defined pluralism as personal freedom, realization of one's own goal, self-organization, personal dimension of a prosperous and happy life, protection of human rights and freedoms. The analysis, according to focus groups conducted in 2019–2020, allowed us to say that Ukrainians produce a value symbiosis of pluralism and corporatism. Thus, values of personal rights and freedoms of Ukrainians remain relevant. The value of state is determined by an arbitrator, who reconciles the interests of different groups and ensures social justice. On the contrary, there is a desire to entrust this functionality exclusively to state institutions. Thus, the desire of Ukrainians to “travel without a ticket” in the form of unwillingness to spend their own resources, both on civil control over state and on defending such desirable rights and freedoms, remains relevant.

Key words: pluralism, corporatism, values, focus group, state, coordination of interests.